

Оригинални научни рад

УДК: 911.3:380.8(497.11)(23)

ЕКОТУРИЗАМ - АЛТЕРНАТИВА МАСОВНОМ ТУРИЗМУ У ПАРКУ ПРИРОДЕ „СТАРА ПЛАНИНА“

Угљеша Станков¹, Владимир Стојановић*, Вања Драгићевић*, Даниела Арсеновић***

* Природно-математички факултет, Нови Сад

** Центар за просторне информације Војводине, Нови Сад

Прихваћено 15 октобра 2010; рецензирано 21 фебруара 2011; прихваћено 20 април 2011

Апстракт: Стара планина има велике природне и антропогене могућности за развој туризма, које годинама нису биле у центру пажње стручњака надлежних за ту област. Интензивно интересовање државе за развој туризма почиње 2006. године, када креће израда мастер плана за развој зимског туризма на простору Бабиног зуба. Међутим, велики део планинског била чини територија Парка природе „Стара планина“, којег предвиђени масовни туризам може значајније угрозити. У том контексту, у раду се истражују могућности развоја екотуризма, као алтернативе постојећем развоју масовног зимског туризма. Започети туристички пројекти развоја зимског туризма не могу се обуставити и не морају неминовно имати фаталне негативне ефекте на природну средину. Циљ рада је да представи екотуризам као „савест“, односно коректор развоја масовног зимског туризма на просторима Парка.

Кључне речи: Екотуризам, масовни туризам, Парк природе, Стара планина.

Увод

Стара планина се налази у пограничним деловима Србије са Бугарском (где се простире већим делом) и чини део Каратско-балканског лука (Гавриловић и Гавриловић, 1998). Услед изоловане пограничне позиције, дуго је била ван главних туристичких токова Србије. Ова чињеница је омогућила да се у највећој мери очувају њене природне и друштвене особености. Парк природе Стара планина заузима део пространства на истоименој планини на територији општина Зајечар (9.958 ha), Књажевац (57.968 ha), Пирот (63.194 ha) и Димитровград (11. 099 ha). Укупна површина парка износи 142.219,54 ha (Мијовић, 2006).

¹ ugljesa.stankov@dgt.uns.ac.rs

Значајни ограничавајући фактори за развој туризма (неодговарајућа саобраћајна повезаност многих делова планине, недостатак туристичке традиције, наглашено исељавање сеоског становништва и општа заосталост планинског простора) (Станковић, 1999) ипак нису спречавали Стару планину да буде сврставана у потенцијалне туристичке регије у склопу свих значајних туристичко-географских регионализација. Николић (1982) у оквиру Нишко-сокобањске регије издваја и планинску туристичку зону Старе планине са подгорином, као просторно-планску зону. Просторни план Србије (1995) издваја Стару планину као посебну туристичку регију у оквиру Источне туристичке зоне. Регија Старе планине, односно локалитет Бабин зуб је сврстан у другу групу приоритета међу новим туристичким просторима. Чомић (1997) такође издваја Стару планину као посебну регију у коју убраја и мање интегралне целине Заглавак, Висок и Видлич. Станковић (1998) у оквиру 10 приоритетних регија Србије, као посебну издваја и Старопланинску регију. Станковић Стару планину сврстава у потенцијалне регије и наглашава њен периферан положај. Аутори Стратегије развоја туризма Републике Србије (2005), такође истичу значај Старе планине и иду корак даље сврставајући је у главне дестинације кластера Југоисточне Србије и главне туристичке центре производа „Планине и језера“.

Емитивни центри екотуристичке тражње за Старом планином, у највећем броју случајева, могу бити градски центри, односно развијенија подручја. Осим Ниша, значајнији центри су доста удаљени, а постоји и природна (донекле конкурентска) граница у виду планина Источне Србије. Упркос наведеном, студија оправданости изградње туристичког центра „Бабин зуб“ показала је да постоји потенцијална тражња за ово планинско подручје (додуше, за различите видове туризма) у следећим емитивним центрима: из непосредног окружења, подручја Београда, Војводине и Ниша и нарочито из подручја подунавских и средњеевропских земаља, који су познати туристички емитивни простор за Србију (Миљковић, Бујагић, 2003). У целини посматрано, досадашњи релативно неповољан туристички положај Старе планине ће се значајније побољшати. Овоме ће допринети инвестиције у развој зимског туризма на овој планини.

Носиоци туристичке политике Србије, интензивирали су туристички развој на овој планини у протеклих неколико година. Значајнија улагања почела су током 2006. године из средстава Националног инвестиционог плана. Концепт развоја усмерен је ка стварању модерног зимског туристичког центра масовног туризма. Знајући да туристички развој, поред својих корисних утицаја, истовремено може значајно утицати на природну и

друштвену средину, мора се пажљиво приступити будућој имплементацији планова на Старој планини (Stankov, 2007).

Повећани интерес за Старом планином, неминовно ће допринети и развоју селективних видова туризма, где екотуризам (заједно са сеоским туризмом) може играти значајну улогу у остваривању функција Парка природе. Од интереса су ставови који се залажу за такав туризам који унапређује живот становништва у туристичким местима, регијама и земљама, штити његово домицилно окружење и ствара основу за бољу будућност (Станковић, 2001а). У туристичкој литератури јавља се преко 80 различитих дефиниција екотуризма (Dowling, Fennell, 2003). Прву формалну дефиницију екотуризма даје Héctor Ceballos-Lascuráin још 1987. године и под овим појмом подразумева путовање у релативно очувана и недеградирана природна подручја са циљем да се учи, диви и ужива у пејзажу, биљкама и дивљим животињама, као и културним манифестацијама (прошлости и садашњости) у том подручју (Blamey, 2001). Међународна друштво за екотуризам (The International Ecotourism Society - TIES) дефинише екотуризам као одговорно путовање у природна подручја која чувају окружење и подржавају благостање локалне популације (McLaren, 2003).

У првом делу овог рада се описује историја заштите и заштићена природа на Старој планини. У другом делу рада анализирају се развојни аспекти екотуризма и комплементарност екотуризма са другим видовима туризма на овом подручју.

Историјат заштите и заштићена природа

Прво заштићено добро на подручју Старе планине представља група „Стабала ситне границе“, заштићена 1966. године, на предлог и уз образложење Завода за заштиту природе Србије. Осамдесетих година XX века Завод, настављајући започете активности, предлаже и припрему за заштиту седам строгих резервата природе и један споменик природе.

Десетак година касније, на „Еколошком самиту о Старој планини“ одржаном у Чипровцима у Бугарској 1996. године, усвојена је Декларација о проглашењу билатералног парка мира Стара планина између Србије и Бугарске. Први корак у остваривању ове декларације био је предлог Завода за заштиту природе Србије на основу кога је 1997. године Влада Републике Србије донела Уредбу о заштити парка природе „Стара планина“, којом је Стара планина стављена под заштиту као природно добро од изузетног

значаја, сврстано у I категорију заштите. О Парку природе стара се Јавно предузеће „Србијашуме“.

Студија заштите Парка израђена је 2003. године. Истовремено са овим активностима, започета је и израда планске документације и 2005. године урађен Просторни план подручја парка природе и туристичке регије Стара планина. Усаглашавањем ова два документа настао је садашњи предлог зона режима заштите I, II и III степена којим се обезбеђује оптимум заштите, будућег резервата „Човек и биосфера“ (UNESCO – МAB) (Мијовић, 2006).

Скица 1. Фотографија врха Бабин зуб (Светозаревић, И., 2006)

У оквиру парка природе „Стара планина“ налазе се следећи строги природни резервати: „Драганиште“, „Браткова страна“, „Копрен“, „Вражја глава“, „Три чуке“, „Смрче“ (Арабиње) и „Голема река“. Поред седам наведених строгих резервата природе, у оквиру Парка природе налази се и четири споменика природе: „Стабла ситне границе“, „Црни бор“, „Храст лужњак“ и „Бабиб зуб“ (Мијовић, 2006; Остојић, 2001).

Стара планина такође има статус значајног интернационалног региона. Делови Парка природе и читаве Старе планине налазе се на листи важних интернационалних подручја за птице (IBA - Bird Life International, од 1997., подручје „Стара планина – Видлич“), на листи важних интернационалних биљних подручја (IPA - PlantaEuropa, од 2005.), на листи примарних подручја за лептире у Европи (РВА), на прелиминараној листи за погранична подручја Бисофере под заштитом UNESCO (Man and Biosphere,

UNESCO), на листи приоритетних станишта за заштиту под Рамсарском конвенцијом (тресетишта), на Emerald листи (подручје значајно за очување европске еколошке мреже), на листи пограничних заштићених подручја у оквиру програма GREEN BELT (IUCN) и на листи „Pro geo“ геолошког блага значајних места у оквиру Европске асоцијације за конзервацију геолошког наслеђа (од 2000.) (Мијовић, 2001; Anon, 2010).

Тренутно се врши реализација пограничног пројекта „Прекогранична сарадња кроз управљање заједничким природним ресурсима – Промоција умрежавања и сарадње између земаља Југоисточне Европе“ са Бугарском. Модел прекограничне сарадње је препоручен као решење генералне заштите биодиверзитета, али истовремено као концепт “Парк мира” чија је улога учествовање у европској иницијативи “Паркови за живот” и у Пан-Европској стратегији за биолошки и пејзажни диверзитет (Anon, 2010).

Заштита природе не сме се сводити на заштиту појединих природних објеката или мањих или већих предеоних целина, већ се природа мора штити у целини. Савремени туризам се мора залагати за доследност примене овог начела (Станковић, 2003).

Планска и материјална основа развоја туризма

Заштићени природни простори своју оправданост постојања остварују кроз приближавање својих вредности људима, а као један од најуспешнијих видова употребе ових простора је управо туризам (Ћурчић, 2003). До сада је урађено много у припремама за почетак изградње туристичке инфраструктуре намењене првенствено за потребе масовних облика туризма.

Влада Републике Србије је донела Генерални план предела туристичког центра на Старој планини 1995. године. Затим, урађена је иницијална студија оправданости туристичког центра „Бабин зуб“. Овом студијом доказана је просторно-програмска и економска оправданост изградње туристичког центра на Старој планини.

Усвајањем Просторног плана Републике Србије до 2010. године, Стара планина сврстана је у I категорију туристичких центара који треба да се изграде. Ово се посебно односи на простор Бабиног зуба (Просторни план Републике Србије, 1996).

На основу Просторног плана до 2010. године и исказаних потреба развоја општине Књажевац за развој туризма на простору Старе планине, урађено је до сада низ планских докумената (План развоја туристичке привреде општине Књажевац, Програм развоја туризма Старе планине на територији општине Књажевац, Просторни план подручја са посебном наменом за подручје Бабин зуб, Детаљни урбанистички план спортског центра „Јабучко равниште“, Студија оправданости реализације пројекта „Бабин зуб“ и др. (Миљковић, Бугајић, 2003).

У августу 2006. године Министарство трговине, туризма и услуга Републике Србије склопило је уговор с предузећима Ecosign из Канаде и Horwath Consulting из Загреба за израду Плана туризма на Старој планини са прединвестиционом студијом и физичко-техничким карактеристикама скијалишта. Наредне године план је израђен и кренуло се у његову реализацију.

Материјална основа за развој екотуризма представља специфичну категорију гледајући према материјалној основи потребној за развој масовног туризам. Досадашњи развој туризма на Старој планини није имао велики значај. Ипак, изграђена основа била је намењена првенствено масовном туризму. Развијена материјална основа масовног туризма може угрозити природну средину и представљати ограничење развоју екотуризма. Тренутно у Парку природе постоје следећи смештајно-угоститељски капацитети: хотел „Вабин зуб“, планинарски дом на Бабином зубу, планинарски дом на Бесарском камену, Спомен дом на Врелу, планинарски дом у селу Дојкинци и одмаралиште „Шумског газдинства“ – „Широке Луке“.

Садржај Скијашког центра „Бабин зуб“ чине стазе на локацијама „Коњарник“, „Сунчана долина“ и „Маркова ливада“, која је осветљена и за ноћно скијање. Скијалиште „Бабин зуб“ поседује новоизграђену четвороседну жичару „Коњарник“, са покретном траком за укрцавање скијаша, капацитета 1.500 скијаша на сат и ски лифт „Сунчана долина“ капацитета 1.200 скијаша на сат, као и један ски лифт „Маркова ливада“ (Anon, 2009).

Планирана изградња стаза за алпско скијање задовољиће потребе 14.000 скијаша разних категорија. Укупна дужина жичара износиће 40 km, а скијашке стазе у дужини од 100 km. Скијашки комплекс на планини треба да се повеже и допуни смештајним центрима и објектима следећих

капацитета: 9.000 лежајева, 12.000 скијаша, 6.500 дневних посетилаца и 3.100 запослених (Анон, 2005).

Скица 2. Фотографија деградације терена услед изградње жичаре у оквиру скијалишног центра „Вабин зуб“ (Рубињони, Л., 2008²).

Изградњом система жичара и ски стаза, као и смештајних капацитета и друге инфраструктуре, Стара планина ће веома брзо постати један од највећих и најзначајнијих скијашких центара у Србији. Овакве радове би већ сада требало стављати у везу са последицама по животну средину које могу изазвати. Не треба заборавити да развој туризам у заштићеним природним добрима повлачи са собом висок степен одговорности од стране свих његових чинилаца. Дакле, то нису само туристи него и организатори туризма. Лоши кораци у процесу планирања и имплементације планова, могу довести до трајне деградације простора у коме се туризам дешава (Стојановић, 2005). Посматрањем планова развоја зимског туризма уочава се да су локације скијашке инфраструктуре планиране углавном дуж главног гребена планине од Бабиног зуба до Сребрне главе изнад села Сенокос. Ту се намеће питање утицаја на средину, поготово што ће се највећи број планираних објекта налазити у другој зони заштите Парка природе.

² CreativeCommons licence, Attribution-Noncommercial 3.0 Serbia

Екотуристички аспекти развоја

У Србији се срећу бројни проблеми који су везани за загађење животне средине (Бесермењи, 2007). У том смислу, Стара планина као једна од најочуванијих природних средина у Србији, представља идеално подручје за развој екотуризма. Атрактивни геолошки објекти, разноликост предела, прелепи природни пејсажи, споменици културе, етнолошки објекти и њихови амбијенти, висок квалитет животне средине и велики број биолошких врста и екосистема представљају потенцијал од непроцењивог значаја за одрживи развој подручја.

Велики број савремених туриста трага за искуствима који им пружају осећај блискости са природним вредностима и локалном заједницом. Свака туристичка дестинација која има намеру да привуче овакве посетиоце мора заштитити своје ресурсе уз наглашавање осећаја интеграције са локалном заједницом. Концепт екотуристичке дестинације је релативно нов и не постоје прецизна упутства, мада се сам концепт екотуризма појавио још 60-тих година 20. века (Björk, 2007), а термин екотуризам крајем 70-тих (Fennell, 1990). Стојановић (2006) наводи да се према дефиницији екотуризма, као и према његовим основним принципима, дестинација екотуризма састоји од више садржаја.

Дестинација екотуризма представља заштићено природно добро (углавном национални паркови) или предео са очуваним природним карактеристикама и богатим биодиверзитетом у којем је интензитет изграђеног и урбанизованог на изузетно ниском нивоу и у којима туризам не иде на штету изворних природних карактеристика. У том смислу, подручје Старе планине има карактеристике екотуристичке дестинације. Наиме, ово подручје са очуваним природним карактеристикама и биодиверзитетом представља заштићени део природе – Парк природе. На територији Парка нема великих урбаних центара и значајније путне инфраструктуре. Највећи број насеља чине мала планинска села, а будући да је ово изразито депопулационо подручје не прети могућност убрзане урбанизације.

Други садржај екотуристичких дестинација чине *области и објекти за рекреацију који су у складу са природним капацитетима*. Подручје Старе планине има неколико рекреационих целина. Највећи број излетишта налази се на територији општине Пирот. Излетиште Врело се налази на 33 km од Пирота, у амбијенту у коме доминира Дојкиначка и Јеловичка река. Темац, друго значајно излетиште, се налази на 20 km од Пирота. Значајно

је и излетиште на Завојском језеру. За излетнике посебно су интересантна места код некадашњих села Мале Лукање и Завоја. Наведена излетишта намењена су локалном становништву и туристима, те могу бити део понуде различитих врста туризма, између осталих и део програма екотуризма. Ипак, екотуристи траже места са „мање гужве“ и непосреднији контакт са природним вредностима. За тако нешто, могу користити планинске стазе.

На територији општине Пирот, планинарско туристичке стазе подељене су у три категорије према тежини, на основу дужине, типа терена и висинских разлика. Издвојене су стазе: "јуниор", "сениор 1 и 2" и "професионал 1 и 2". Укупна дужина стаза износи 50 km (Божовић-Денис, Аргакијев, 2006). У току 2006. године почело се са обележавањем планинарских и бициклистичких стаза и са градњом стаза за вожњу теренских возила и јахање, које ће повезати све атрактивне тачке на овом простору. Постављени су путокази за јахање који су израђени од дрвета и својом бојом и димензијама су уклопљени у природни амбијент.

Трећи садржај екотуристичке дестинације чине *предузећа која пружају туристичке услуге и која морају бити у власништву локалне заједнице, а њихова архитектура и амбијент морају наглашавати локално наслеђе и културу*. У Парку природе постоји неколико предузећа за пружање услуга смештаја, која нису у локалном власништву. Ради се о малим објектима који су у архитектонском смислу делимично у складу са локалном градитељском традицијом. Ипак, ови објекти су далеко од критеријума који важе за идеалан тип смештаја у оквирима екотуризма – екоконачишта, како у архитектонском смислу, тако и у погледу организације пословања које мора бити усклађено са еколошким принципима. Будући смештајни објекти који се буду градили на Старој планини, без обзира да ли су намењени екотуристима или масовним туристима морају представљати „здраве зграде“. „Здраве зграде“ су објекти грађени од природних материјала у чијој се градњи користе локални материјали и технологија, где се води рачуна о ограничености физичког простора и настоји да нове технологије и производи мање загађују (Рецкоска и сар., 2002; Благојевић, 2002).

Следећи значајан садржај екотуристичке дестинације чине *локални становници који су свесни свог културног идентитета и спремни да учествују у промоцији локалног наслеђа кроз осмишљавање туристичких манифестација, као и на друге оригиналне начине*. Стара планина је депопулационо подручје са великим бројем старог становништва. Ипак,

појединци покушавају да се укључе у туристичке активности и то првенствено у оквиру руралног туризма. Поједине породице уредиле су своја домаћинства за прихват туриста, а уочене су активности обнављања старих кућа, пре свега за сопствене потребе власника (нпр. у селу Славиње). Имајући у виду блиску везу између руралног и екотуризма претходно наведено представља позитиван правац развоја за екотуризам. Посебно треба нагласити улогу непрофитних невладиних организација из околине, које организују корисне пројекте у оквиру руралног и екотуризма и које за циљ имају укључивање локалног сеоског становништва у ове видове активности. Својом активношћу истичу се невладине организације „Натура балканика“ и „Логос“ из Пирота.

Битан садржај екотуристичке дестинације чини *пријатељски однос екотуриста и локалног становништва*. Опште је позната гостопримљивост сеоског становништва, која је посебно изражена у планинским крајевима. Овај садржај би могао представљати значајан чинилац будућег екотуристичког развоја.

Програмско осмишљавање боравка посетилаца на Старој планини и понуда адекватних садржаја који не би довели до нарушавања природних одлика подручја први је и основни услов развоја екотуризма на Старој планини. Међународна мрежа „Натура 2000“ у сарадњи са невладином организацијом "Друштво за унапређење образовања - Дуо" из Београда и Удружењем просветних радника „Логос“ из Пирота, укључило је Стару планину у пројекат за формирање механизма за заштиту биодиверзитета у балканском региону, са циљем да се до одрживог развоја дође путем екотуризма и еколошког образовања у заштићеним природним добрима. Пројекат имплементације образовних елемената у екотуристичку понуду природних добра има јасан карактер одрживог развоја јер се бави развојем и креирањем еко-образовних производа, који се могу понудити на туристичком тржишту за дестинације заштићених подручја природе.

До сада је била реткост да локално становништво види заштићено природно добро као јединствено добро које има економску вредност. Углавном су ова подручја виђена као разлог за бројна ограничења у коришћењу природних ресурса. На бази препознавања добити од природних вредности потребно је охрабрити становништво да се укључи у процес заштите (Butcher, 2007).

Подручје Старе планине у општини Пирот одабрано је за пилот подручје у нашој земљи за реализацију поменутог пројекта. У том циљу уз помоћ и

сугестије наставника из Пирота осмишљен је програм 10 екотура за различите дестинације у Парку. Екотуре садрже образовне, рекреативне и истраживачке елементе. У оквиру тематских радионица може се упознати свет природе Парка кроз игру и забавне активности. Екотуре су осмишљене тако да су локалитети који су предвиђени за посету тематски повезани. Теме обилазака су: високопланински екосистеми, панораме и видиковци, водени, шумски и ливадски екосистеми, традиција, гео наслеђе, уметност, живот у складу са природом и вештине сналажења у природи (Анон, 2010).

Комплементарност екотуризма и других видова туризма

Комплементарност је важна карактеристика екотуризма. Екотуристичке активности могу егзистирати у саставу туристичке понуде других врста туризма (бањског, рекреативног, сеоског и других). Значај комплементарности екотуризма са другим врстама посебно је изражен на подручју наше земље где тренутно не постоје „праве“ екотуристичке дестинације и програми. У том смислу, екотуристичке активности, програми и садржаји могу представљати допуну других видова туризма. На тај начин, се могу остварити поједини корисни ефекти екотуризма у сфери заштите природе, едукације посетилаца и користи за локално становништво, упркос непостојању свеукупне екотуристичке понуде.

Стара планина је хетерогена потенцијална високопланинска туристичка регија (Станковић, 1997) где постоје могућности за развој више облика туризма: рекреативни, излетнички, сеоски, манифестациони, риболовни, ловни, транзитни, геотуризам и други. У даљем тексту биће анализиран однос појединих видова туризма и екотуризма на овом подручју.

Рекреативни туризам може бити заступљен у виду зимског и летњег. Зимски рекреативни туризам има мало могућности за укључивање екотуристичких садржаја у боравак. Зимски спортови спадају у понуду масовног туризма, који се у садржајном, ефективном и општем квалитативном смислу разликује од екотуризма. Исто тако, постоје и практична ограничења (отежана проходност услед снежног покривача, кратко трајање обданице, ниска температура ваздуха и сл.) која спречавају екотуристичке активности у зимском периоду године.

Летња рекреативна кретања имају добру основу у низу природних вредности, као што су: благе падине, комплекси старих шума, травњаци под цвећем, кањони, пећине, вештачке акумулације, водопади, пејзажне

вредности и друго. У оквиру летњих рекреативних кретања дугу традицију има планинарење и алпинизам, иако за то не постоји добра материјална основа, коју би требало да сачињава већи броја квалитетних планинарских домова и успутних бивака. У целини посматрано летња рекреативна кретања могу бити у тесној вези са екотуризмом, имајући у виду утилизацију исте атрактивне основе.

Сеоски туризам има добре основе за развој, нарочито у погледу очуване изворности. Већи степен изворности руралних простора повећава њихову туристичку вредност (Станковић, 2001б). Један од кластера руралног туризма Србије везује се за просторну целину Старе планине (Тодоровић, Бјељац, 2007). Иако је у правцу развоја ове врсте туризма кренуо значајан број села, нека од њих имају читав низ недостатака који могу представљати велике сметње у реализацији овог опредељења. Тако се нека од њих налазе на надморским висинама испод 500 m, немају прилазне путеве, опремљене куће, пратеће објекте и слично. У оквиру планова за развој сеоског туризма истиче се потреба за остварењем следећих улагања и мера: решавање проблема водоснабдевања, изградње добрих прилазних путева, телефонске везе, здравствена служба, хигијена кућа, уређеност дворишта, улица, парковских површина, уређење културно-историјских споменика, боља презентација фолклора, продаја добро осмишљених сувенира, отварање трговинских радњи квалитетније и разноврсније понуде, обучавање заинтересованих мештана за обављање ове делатности и слично (Ромелић, Ћурчић, 2000).

Опште је позната веза између сеоског и екотуризма. Симбиоза ове две врсте туризма на подручју Старе планине готово да се не може избећи. На подручју Парка постоје једино сеоска насеља, чији становници и домаћинства представљају значајан део друштвене основе развоја екотуризма. Екотуристички програми и активности могу бити значајна конкурентска предност сеоског туризма Старе планине у односу на друга подручја у Србији. Нарочито може бити интересантна комбинација сеоског и етно туризма. Као пример за то може послужити производња ћилима по којој је познат овај крај. За потенцијалне туристе који би се заинтересовали за пиротско ћилимарство, не би био интересантан само крајњи продукт, већ и читав процес израде ћилима – од стриже оваца, прања и чишћења, предења и бојења, као и само ткање ћилима (Глигоријевић, Деверџић, 2006).

Излетничка туристичка кретања су до сада реализована кроз посету мештана из градова који чине ближу контрактивну зону: Пирот, Књажевац,

Димитровград и Зајечар. Излетници претежно посећују локалитете Врело, Бесарски камен, Градиштанска река, Бабин зуб, Широка лука и Миџор. Иако, екотуристички програми подразумевају дужи боравак у природној средини, излетнички туризам се може организовати на начин да задовољава екотуристичке принципе, посебно у погледу заштите природне средине и образовања излетника о неопходности бриге о утицају на средину.

Манифестациони туризам има основу за развој у до сада одржаваним такмичењима различитог карактера: Републичко смучарско такмичење „Куп Миџора“, Смучарско оријентационо првенство Србије, Предизборно такмичење за првенство Србије, Првенство Нишког смучарског савеза, Смучарски двомеч Пирота и Ниша и друге. Међутим, поменути видови манифестација су у склопу масовног туризма и тешко се могу комбиновати са екотуристичком понудом. У Србији постоји велики број традиционалних манифестација, фестивала и славља (Бјељац, Турчић, 2010). У недовољно развијеним просторима туристичке манифестације везане су мотивом организовања и/или локацијом одржавања за атрактивне природне туристичке локалитете, као и елементе који обухватају културно наслеђе (Бјељац, 2006). Управо би презентација локалног наслеђа, културе, традиције и обичаја чинила додатне садржаје екотуризма који би били прикладни за ово подручје.

Ловни туризам има велике могућности развоја. У понудама ловног туризма најзначајнија је улога Шумског газдинства из Пирота које располаже сопственим ловиштима. Осим тога, разноврсношћу ловних ресурса карактеришу се ловишта ловачких домова „Миџор“ из Књажевца и „Понишавље“ из Пирота, као и мањих ловачких друштава из Димитровграда и Зајечара.

Иако ловни и екотуризам, као форме туризма засноване на природи, имају заједничку атрактивну основу, постоје снажне разлике у начну њеног коришћења. Ловни туризам, као „агресивна“ форма уживања у природи, директно на њу утиче. Ловство је у основи антиеколошка делатност (Милошевић, Маркићевић, 2004) и упркос постојању заговорника потребе постојања ове врсте рекреативне активности, ловно-туристички садржаји не могу егзистирати у оквирима екотуризма.

Различити односи кречњака и вододрживих стена на Старој планини условљавају велико и разноврсно водно богатство (Станковић, 1985). *Риболовни туризам* Старе планине се заснива на коришћењу рибљег фонда

у потоцима, рекама и језерима, где постоји укупно 16 врста риба из шест фамилија. За разлику од ловног туризма, риболовни туризам има више могућности за стварање заједничке понуде са екотуристичким садржајима. Спортски риболовци уживају у блиском контакту са природом, а враћањем улова показују разумевање потребе да не утичу на природну средину која им пружа то задовољство.

Развој *транзитног туризма* има добре предуслове јер југоисточним падинама пролазе саобраћајнице магистралног значаја. Потребно је адекватном промоцијом и уређењем успутних локалитета привући посетиоце локалитетима: Бесарски камен, Кална и Темац. (Ромелић, Ђурчић, 2000). Транзитни туризам има значајне разлике у поређењу са екотуризмом, међу којима се првенствено истиче кратак боравак транзитних туриста који онемогућава уклапање у локалну средину. Просторна одвојеност саобраћајница и заштићене природе, такође се јавља као један од ограничавајућих фактора комплементарности ове две врсте туризма. Међутим, није редак случај да прометне саобраћајнице пролазе кроз заштићене пределе у нашој земљи, што транзитни туризам чини непожељним партнером екотуризма. Имајући у виду негативна искуства у другим заштићеним пределима (НП Фрушка гора, НП Ђердап и сл.), треба пажљиво планирати будуће путне правце, како би се спречили деградирајући утицаји саобраћаја на окружење Парка.

Геотуризам је релативно нови феномен у коме се још увек уочава неопходност јасног дефинисања кључних појмова. Он се налази у чврстој вези вези са екотуризмом, због чега је могуће рећи да је геотуризам нови вид екотуризма, који се фокусира на геонаслеђе (Newsome, Dowling, 2006). Туризам на бази геонаслеђа и шире, геодиверзитета – геотуризам, не би требало посматрати ван екотуризма, јер и он има наглашену образовну функцију и у служби је бољег разумевања и заштите природног наслеђа. Такве одлике геотуризма би морале бити у тесној вези са одрживим развојем, односно, одрживим туризмом (Стојановић, Стаменковић, 2008). Према Мијовићу (2006) најзначајнији објекти геонаслеђа Старе планине су: потез Рсовци – Јеловица, профил јурских седимената у Росомачи и пећина Бараница. Као објекти геоморфолошког наслеђа издвајају се: долина потока Бигар, локалитет Бабин зуб, укљештени меандри Темштице и клисура Владикине плоче реке Височице. Уједно ови локалитети би представљали значајне локалитете геотуризма Старе планине.

Закључак

Стара планина, као најзначајнија планина у источном делу Србије, представља подручје где је могуће развијати екотуризам. Очуване природне вредности ове планине чине значајан део потенцијалне екотуристичке понуде. Поред природних, друштвене карактеристике овог подручја, такође представљају атрактивну основу за развој екотуризма.

Изградња једног од највећих зимских планинско-туристичких центара на Балкану не би смела да угрози животну средину и да поремети традиционални начин живота. Истовремено са имплементацијом поменутих планова, мора се убрзаним темпом инсистирати на развоју екотуризма и других одрживих форми туризма. Подизањем еколошке свести локалног становништва, локалних органа управе и предузетника, као и посетилаца, треба да се створи позитивна пракса која ће корективно деловати на имплементаторе пројеката масовног туризма.

Уколико се остваре планирани пројекти, у будућем периоду ће доћи до неминовног просторног прожимања масовног и селективних облика туризма на овом простору. Поред издвојених заштићених зона у оквиру Парка природе, потребно је одредити и просторе који ће бити предвиђени за екотуризам, сеоски и друге одрживе форме туризма.

На простору Старе планине није могуће реализовати све принципе екотуризма, што је делимично условљено и будућим плановима развоја зимског туризма. То не би требало да буде препрека пројектима и програмима који ће уводити еколошке принципе у све сфере локалног живота, укључујући и туризам.

Имиц која се створи о одређеној дестинацији утиче на групу посетилаца која ће посети то подручје. У том смислу слика која се ствара о Старој планини мора се пажљиво планирати. Уколико се створи слика ове планине као центра масовног зимског туризма, развој екотуризма ће бити ограничен или, чак, потпуно заустављен.

Посебно треба истаћи да екотуризам мора да претрпи одређена прилагођавања. Наиме, „тврди“ приступ екотуризму на овом подручју је тешко применљив, не само због другачијих туристичких визија овог подручја, већ и због близине урбанизованих центара. Екотуристичке активности не би требало искључиво посматрати као „нешто сасвим различито“ од масовног туризма. У том смислу, развој екотуризма треба

посматрати као средство диверсификације укупног туристичког производа и проширења туристичке понуде.

У ситуацији немогућности остварења идеалног „екотуристичког сценарија“ екотуризам се мора прилагодити стању на терену. Ово је од посебног значаја јер екотуристичка пракса може позитивно утицати и на остале приступе развоју туризма на овом подручју.

Захвалност

Рад представља резултат истраживања на пројекту 146019, који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије

Литература

- Anon (2005): *Неоткривене Љепоте Србије: Стара планина*, преузето 1. јуна 2009., са <http://www.geografija.net/default.asp?id=63>.
- Anon (2008): *Биљни свет Старе планине*, преузето 10. септембра 2010., са http://www.staraplanina.rs/index.php?option=com_content&task=view&id=62&Itemid=81.
- Anon (2009). *Скијалиште Стара планина*, преузето 30. септембра 2010., са <http://www.skijalistasrbije.rs/strana/skijaliste-uvodna-list/skijaliste/stara%20planina>.
- Anon (2010): *Парк природе Стара планина - Еко туре*, преузето 30. септембра 2010., са <http://www.logos.org.rs/htm%20strane/eko%20ture.htm>.
- Björk P. (2007): Definition Paradoxes: From concept to definition. In Higham J. (ed), *Critical Issues in Ecotourism: Understanding a complex tourism phenomenon* (pg. 23-45). Oxford: Elsevier.
- Бјељац Ж. (2006): Туристичке манифестације у недовољно развијеним просторима Србије. *Гласник Српског географског друштва*, LXXXVI, (1), стр. 245-256.
- Бјељац Ж, Ћурчић Н. (2010): Туризмолошка валоризација етнографских манифестација у Србији. *Етноантрополошки проблеми*, 3 (5), стр. 227-242.
- Бесермењи С. (2007): Загађење ваздуха у Србији. *Зборник радова Географског института "Јован Цвијић", САНУ*, 57, стр. 495-501.
- Благојевић С. (2002): Еколошки трендови у савременом туризму. *Туризам*, 6, 39-40.
- Blamey R. K. (2001): Principles of Ecotourism. In Weaver, D.B. (ed.) *The Encyclopedia of Ecotourism* (pg. 5-22). Wallingford: CABI Publishing.
- Божовић-Денис Б, Аргакијев С. (2006): *Стара планина, планинарско-туристичка карта*. Београд: Геокарта.
- Butcher J. (2007): *Ecotourism, NGOs and Development*. Abingdon: Routledge.

Екотуризам – алтернатива масовном туризму у парку природе „Стара планина“

- Гавриловић Д, Гавриловић Љ. (1998): Крас Старе Планине. *Зборник радова Географског факултета*, 48, стр. 5-25.
- Глигоријевић М, Девенчић М. (2006): *Програм промоције и развоја општине Пирот*: на www.topirot.com/ТОР/PPIRTOP.pdf
- Dowling R. K, Fennell D. A. (2003): The Context of Ecotourism Policy and Planning. In Fennell D.A, Dowling R. K. (eds.) *Ecotourism Policy and Planning* (pg. 1-20). Wallingford: CABI Publishing.
- Ćurčić N. (2003): Application of Tourism Propaganda Tools in Protected Nature Properties. У М. Todorović (ур.), *The Development and Potentials of Ecotourism on Balkan Peninsula, I* (7-16). Belgrade: Geographical Institute “Jovan Cvijić” SASA, Sofia: Geographical Institute BASA, Ohrid: Faculty of Tourism and Hospitality.
- McLaren D. (2003): *Rethinking Tourism and Ecotravel*. Bloomfield: Kumarian Press.
- Мијовић Д. (2001). Преглед предузетих мера и перспектива заштите Парка природе „Стара планина“. *Заштита природе*, 52(2), стр. 153-158.
- Мијовић Д. (2006): *Парк природе Стара планина*. Београд: Јавно предузеће „Србијашуме“ и Завод за заштиту природе Србије.
- Милошевић В, Маркићевић М. (2004): Одрживи туризам – утилизација простора планинских пограничних регија на примеру Старе планине. *Зборник радова Географског факултета*, 52, стр. 43-58.
- Миљовић Љ, Бугајић М. (2004): Стара планина – будући екотуристички центар источне Србије. *Туризам*, 8, стр. 34-36.
- Newsome D, Dowling R. (2006): The scope and nature of geotourism. In Dowling, R., Newsome, D. (eds.) *Geotourism*. Oxford: Elsevier Butterworth-Heinemann.
- Николић С. (1982): *Регионални приоритети развоја туризма у СР Србији ван територије САП*. Београд: Туристичка штампа.
- Остојић Д. (2001): Стање Строгих резервата природе на Старој планини у оквиру Парка природе. *Заштита природе*, 53(1), стр. 115-130.
- Просторни план Републике Србије (1996): Министарство урбанизма и грађевина владе Републике Србије, Београд: *Службени гласник РС*, бр.13/1996.
- Рецкоска, Г., Рецкоски, Р. и Мицковски, А. (2002): Екотуризам и здрава храна. *Туризам*, 6, стр. 41-42.
- Ромелић Ј, Ђурчић Н. (2001): *Туристичка географија Југославије*, Нови Сад: Природно-математички факултет.
- Stankov U. (2007): Ecotourism – new image of Stara planina. In *Tourism in the New Millenium – Collected papers*, Vol. 2, (pp. 189-192). Blagoevgrad: University Press, South-West University of Neofit Rilsky

- Станковић М. С. (1985): Стара планина. *Природа*, 74 (2), стр. 42-44.
- Станковић С, Јовичић Ж, Поповић И. (1998): *Туристичка регионализација Србије – Просторне структуре*. Београд: Српско географско друштво, посебна издања.
- Станковић М. С. (1997): Регионални развој туризма у Србији. *Гласник Српског географског друштва LXXVII*, (2), стр. 40.
- Станковић М. С. (1999): Комплементарност бањског и планинског туризма у Србији. *Гласник Српског географског друштва, LXXIX*, (2), стр. 41.
- Станковић С. (2001а): Заштита туристичких вредности Србије. *Зборник географског факултета*, 49, стр. 67-79.
- Станковић С. (2001б): Рурални простор у светлу концепције активне заштите животне средине. *Гласник Српског географског друштва, LXXXI* (2), стр. 17-26.
- Станковић М. С. (2003): Животна средина, туризам и просторно планирање. *Гласник Српског географског друштва, LXXXIII*, (2), стр 25.
- Стојановић В. (2005): *Одрживи развој у специјалним резерватима природе Војводине*. Нови Сад: Природно-математички факултет.
- Стојановић В. (2006): *Одрживи развој туризма и животне средине*. Нови Сад: Природно-математички факултет.
- Стојановић В, Стаменковић И. (2008): Геотуризам у структури савремених туристичких кретања, *Гласник Српског географског друштва*, 88 (4), стр. 53-58.
- Стратегија развоја туризма Србије – први фазни извештај (2005): Министарство трговине, туризма и услуга Републике Србије. Београд.
- Тодоровић М, Бјељац Ж. (2007): Основе развоја руралног туризма у Србији. *Гласник Српског географског друштва, LXXXVII*, (1), стр. 25.
- Fennell D. (1999): *Ecotourism, an Introduction*. London: Routledge.
- Чомић Ђ, Пјевач Н. (1997): *Туристичка географија*. Београд: Виша хотелијерска школа.